

KINGA STĘPIEŃ

KONSOLIDACJA A EFEKTYWNOŚĆ BANKÓW W POLSCE

CEDEWU.PL

WYDAWNICTWA FACHOWE

Recenzja: prof. Leszek Pawłowicz

Praca „Konsolidacja a efektywność banków w Polsce” powstała w ramach badań własnych Politechniki Rzeszowskiej i została wsparta z jej środków własnych.

© Copyright do wydania polskiego CeDeWu Sp. z o.o.
Wszelkie prawa zastrzeżone.

Zabronione jest kopiowanie, przetwarzanie i rozpowszechnianie w jakimkolwiek celu oraz postaci bez pisemnej zgody autora i wydawcy.

Wydawnictwo CeDeWu oraz autor dołożyli wszelkich starań, aby treści zawarte w niniejszej publikacji były kompletne i rzetelne. Nie biorą jednak odpowiedzialności za ich wykorzystanie ani za związane z tym ewentualne naruszenie praw autorskich oraz za skutki działań wynikłe z wykorzystania informacji zawartych w książce.

Projekt okładki: Agnieszka Natalia Bury

DTP: CeDeWu Sp. z o.o.

Wydanie I papierowe, Warszawa 2004
ISBN 83-87885-63-0

Wydanie I elektroniczne, Warszawa 2014
ISBN 978-83-7941-097-2

Wydawca: CeDeWu Sp. z o.o.

00-680 Warszawa, ul. Żurawia 47/49

e-mail: cedewu@cedewu.pl

Redakcja wydawnictwa: (4822) 374 90 20 lub 22

Fax: (4822) 827 38 89

Księgarnia Ekonomiczna

00-680 Warszawa, ul. Żurawia 47

Tel.: (4822) 396 15 00...01

Fax: (4822) 827 38 89

Ekonomiczna Księgarnia Internetowa

www.cedewu.pl

www.4books.pl

Made in Poland

Spis treści

WSTĘP	5
--------------------	----------

Rozdział I

FUNKCJONOWANIE SEKTORA BANKOWEGO WE WSPÓŁCZESNEJ GOSPODARCE RYNKOWEJ **11** |

1.1. Charakterystyka tendencji rozwojowych współczesnej gospodarki rynkowej	11
1.2. Wpływ przemian w otoczeniu na sytuację banków	23
1.2.1. Deregulacja i liberalizacja – przyczyny wzrostu konkurencji w sektorze bankowym	23
1.2.2. Globalizacja w sektorze bankowym	29
1.2.3. Nowe technologie informatyczne i innowacje finansowe jako przyczyna zmian w tradycyjnym sposobie działania banku	32
1.3. Warunki sprawności współczesnego sektora bankowego	37
1.4. Cechy współczesnego sektora bankowego	48

Rozdział 2

KONKURENCJA I KONKURENCYJNOŚĆ W SEKTORZE BANKOWYM **51** |

2.1. Charakter konkurencji w sektorze bankowym	51
2.2. Poglądy na temat konkurencyjności	56
2.3. Czynniki konkurencyjności banków	63
2.4. Czynniki ograniczające konkurencję w sektorze bankowym	69

Rozdział 3

ZJAWISKO KONSOLIDACJI W SEKTORZE BANKOWYM **74** |

3.1. Istota zjawiska konsolidacji w systemie bankowym	74
3.2. Formy i typy konsolidacji	79
3.3. Przyczyny łączenia się banków i oczekiwane efekty procesów konsolidacyjnych	83
3.3.1. Klasyfikacje przyczyn konsolidacji	83
3.3.2. Korzyści skali	89
3.3.3. Zwiększanie zakresu działalności	94
3.3.4. Synergia	95
3.4. Koszty konsolidacji	98
3.5. Stan dotychczasowych badań procesu konsolidacji w sektorze bankowym prowadzonych na świecie i w Polsce	100

Rozdział 4

PRZEBIEG PROCESU KONSOLIDACJI W WYBRANYCH KRAJACH 105

4.1. Konsolidacja w USA	105
4.2. Konsolidacja w Japonii.	108
4.3. Konsolidacja w krajach UE	110
4.4. Charakterystyka konsolidacji banków w Polsce.	115
4.4.1 Związek prywatyzacji banków w Polsce z procesami fuzji i przejęć	115
4.4.2. Uwarunkowania i przyczyny konsolidacji banków w Polsce w kontekście zwiększania ich konkurencyjności	120
4.4.3. Rodzaje konsolidacji banków w Polsce	123

Rozdział 5

METODYKA BADANIA WPŁYWU KONSOLIDACJI NA EFEKTYWNOŚĆ

W SEKTORZE BANKOWYM 128

5.1. Efektywność jako perspektywa oceny banków	128
5.2. Analizy efektywności i produktywności banków – wprowadzenie	131
5.3. Podejście parametryczne i nieparametryczne do pomiaru efektywności i produktywności banków	133
5.4. Cele i metodyka DEA	135
5.4.1. Założenia metody DEA	135
5.4.2. Etapy pomiaru efektywności	140
5.4.3. Indeks produktywności Malmquista	143
5.5. Zalety oraz wady i ograniczenia metody DEA	144
5.6. Metody taksonomiczne jako efektywne procedury klasyfikacji wyników produktywności banków.	145

Rozdział 6

PRÓBA OCENY WPŁYWU KONSOLIDACJI NA EFEKTYWNOŚĆ

SEKTORA BANKOWEGO W POLSCE W LATACH 1997-2003 150

6.1. Ogólne uwagi dotyczące procesu badawczego	150
6.2. Ocena efektywności banków w Polsce z zastosowaniem metody DEA.	151
6.2.1. Określenie efektów i nakładów w technologii bankowej	151
6.2.2. Uwagi dotyczące otrzymanych wyników analizy przeprowadzonej z zastosowaniem metody DEA	153
6.2.3. Klasyfikacja wyników badań z zastosowaniem procedur taksonomicznych.	154

Zakończenie 176

Załączniki 182

Bibliografia 203

Wstęp

Praktyka gospodarcza ostatnich kilkunastu lat XX w oraz początku XXI w. dowodzi wyraźnie, że sektor finansowy, w tym także bankowy staje się jednym z głównych obszarów dokonywania transakcji konsolidacyjnych (fuzji i przejęć) na świecie. Ich liczba i wartość świadczą o tym, że należy on obecnie do najszybciej konsolidujących się zarówno w państwach wysoko rozwiniętych, jak i rozwijających się, określanych jako *emerging markets*. Pod koniec dekady lat 90. XX w. fuzje i przejęcia z udziałem instytucji finansowych w Stanach Zjednoczonych oraz w Europie stanowiły około 30% wszystkich tego rodzaju transakcji, zaś w 2000 r. z ogólnej wartości transakcji wynoszącej około 3,5 bln USD, 216 mld USD przypadało na sam sektor bankowy, który pod tym względem uplasował się na trzecim miejscu po sektorze telekomunikacji oraz usługach medialnych. Największe transakcje fuzji i przejęć zainicjowane poza Europą obejmowały takie podmioty jak: Citigroup, Schroders, Banamex¹; Dai-Ichi-Kangyo Bank, Fuji Bank, Industrial Bank of Japan²; Chase Manhattan, JP Morgan, Robert Fleming³; zaś w Europie były to fuzje m.in. Hongkong Shanghai Banking Corporation Holdings, CCF oraz Banque Herve⁴; Hypovereinsbanku i Banku Austria⁵; National Westminster i Royal Bank of Scotland⁶; Barclays i Wollwich⁷ oraz Banco Santander Central Hispano, Banespa i Banca Serfin⁸.

W 2003 r. łączna wartość transakcji fuzji i przejęć zarówno na świecie, jak i w Polsce zmniejszyła się, a spadek ten dotyczył także udziału fuzji i przejęć sektora finansowego w ogólnej wartości transakcji. Jak wynika z raportu międzynarodowej agencji ratingowej Fitch, rok 2004 na nowo ukształtuje bankową scenę w Europie, która dojrzała do następnej fali konsolidacji. Spowodowane recesją gospodarczą wewnętrzne działania restrukturyzacyj-

¹ Aktywa całej grupy wyniosły 902, 2 mld USD, kapitał własny 54,5 mld USD. Podaję za July 2001 *Top 1000 World Banks*. „The Banker”, July 2001.

² Aktywa całej grupy wyniosły 1,259,5 mld USD, kapitał własny 50,5 mld USD. Podaję za July 2001..., op. cit.

³ Aktywa całej grupy wyniosły 715,3 mld USD, kapitały własne 37,6 mld USD. Podaję za July 2001..., op. cit.

⁴ Aktywa całej grupy wyniosły 673,6 mld USD, kapitały własne 34,6 mld USD. Podaję za July 2001..., op. cit.

⁵ Aktywa całej grupy wyniosły 666,7 mld USD, kapitały własne 19,8 mld USD. Podaje za July 2001..., op. cit.

⁶ Aktywa grupy wyniosły 461,5 mld USD. Podaję za July 2001..., op. cit.

⁷ Aktywa całej grupy wyniosły 458,8 mld USD, kapitały własne 15,7 mld USD. Podaje za July 2001..., op. cit.

⁸ Aktywa całej grupy wyniosły 324,7 mld USD, kapitały własne 14,1 mld USD. Podaję za July 2001..., op. cit.

ne podjęte w bankach europejskich, zostały niemalże zakończone. Banki posiadają wystarczającą kapitalizację oraz funkcjonują w poprawiającym się otoczeniu makroekonomicznym. Także specjaliści z firmy doradczej A.T. Kearney przewidują, że relatywnie niski poziom koncentracji sektora bankowości detalicznej w większości krajów europejskich będzie sprzyjał procesom fuzji i przejęć.

Tendencje i procesy zachodzące w rozwiniętych sektorach bankowych występują w coraz większym stopniu również na rynkach wschodzących. Kwestia połączeń i fuzji przedsiębiorstw bankowych dążących do poprawy konkurencyjności należała do najważniejszych problemów bankowości polskiej w latach 90. XX w. i z pewnością nadal stanowić będzie integralny element przemian strukturalnych sektora bankowego w Polsce. Ranga tego zjawiska wynikała z wielkich wyzwań, stojących przed polskimi bankami w perspektywie otwierania się krajowego systemu bankowego na konkurencję zagraniczną, potrzeby skonsolidowania rozdrobnionego sektora oraz podejmowania przez poszczególne banki działań na rzecz zwiększenia konkurencyjności. Obecnie, w sytuacji, w której europejskie instytucje finansowej są największymi zagranicznymi inwestorami w bankach w Polsce, transakcje fuzji i przejęć pomiędzy nimi będą niewątpliwie wywierały wpływ na kształt sektora bankowego w Polsce.

Tendencje do koncentracji w sektorze bankowym są, w najogólniejszym ujęciu, następstwem dostosowywania się przedsiębiorstw bankowych do nowych warunków ekonomicznych, wśród których za najważniejsze uznaje się: globalizację, postępujący proces zanikania granic narodowych w działalności gospodarczej, procesy deregulacji i liberalizacji oraz postęp techniczny. Procesy te w istotny sposób przyczyniły się do wzrostu konkurencji na rynku usług bankowych na skutek wejścia na ten rynek nowych podmiotów: banków krajowych, innych pośredników finansowych (tj. firmy ubezpieczeniowe, leasingowe, fundusze inwestycyjne, firmy wydające karty płatnicze), niektórych instytucji niefinansowych (tj. koncerny samochodowe, firmy wysyłkowe, portale finansowe).

W literaturze konsolidacja sektora bankowego jest pojmowana szeroko i uwzględnia całościowo procesy przejęć oraz połączeń, których efektem powinno być ogólnie pojęte wzmocnienie konkurencyjności banku. W związku z tym, w niniejszej pracy konsolidacja w sektorze bankowym rozumiana jest jako przejęcia oraz połączenia banków komercyjnych, w których badany bank występuje w roli przejmującego, nabywającego, inkorporującego inny bank lub też inicjującego połączenie lub przejęcie.

U podstaw decyzji o konsolidacji zwykle leży kilka motywów oraz wysokie oczekiwania. W sektorze bankowym najistotniejsze z nich to osiągnięcie synergii operacyjnej, poprawa efektywności działania, dywersyfikacja działalności oraz eliminacja konkurencji. Współczesne badania dotyczące konsolidacji banków europejskich wskazują, że banki w krajach UE nie identyfikują swego strategicznego celu jako „wielkości dla samej wielkości”, lecz koncentrują uwagę przede wszystkim na kwestii efektywności, kontroli kosztów oraz poprawie war-

tości dla akcjonariuszy. Należy także zaznaczyć, że operacjom konsolidacyjnym często towarzyszą wysokie, niedoszacowane koszty oraz nadmiernie optymistyczne prognozy co do efektów, które w istocie powodują brak wystąpienia zakładanych korzyści lub tylko częściowe ich urzeczywistnienie.

Przedmiotem niniejszej publikacji jest przedstawienie problematyki konsolidacji banków na tle zmian zachodzących we współczesnym sektorze bankowym, z perspektywy teoretycznej oraz skutków tego procesu dla efektywności uczestniczących w nim banków w Polsce. O ile bowiem stosunkowo szeroko analizuje się zjawisko fuzji i przejęć banków na gruncie teoretycznym i empirycznym w literaturze zachodniej, o tyle w piśmiennictwie polskim problem konsolidacji banków nie zajmuje wiele miejsca. Sporadycznie pojawiające się dostępne źródła dotyczą, w stopniu fragmentarycznym, wybranych zagadnień z zakresu konsolidacji banków. Daje się zauważyć wyraźny niedostatek analiz przyczyn, przebiegu oraz przede wszystkim skutków fuzji i przejęć banków dla ich kondycji oraz struktury całego sektora bankowego. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest być może fakt, że procesy konsolidacyjne w polskim sektorze bankowym charakteryzują się dużym stopniem złożoności, co jest spowodowane nakładaniem się na siebie kilku trendów restrukturyzacji sektora bankowego w postaci prywatyzacji, połączeń banków oraz udziału kapitału zagranicznego. Wydaje się jednak, że w świetle realnych procesów w bankowości, zarówno w krajach wysoko rozwiniętych, jak i w krajach które przeprowadziły transformację gospodarczą, uzasadnionym jest badanie tej problematyki w przypadku sektora bankowego w Polsce, zwłaszcza, że dotychczasowy stan badań można uznać za niewystarczający.

Punktem wyjścia do prowadzonych rozważań i ważnym zarazem czynnikiem, który wpłynął na wybór tematu niniejszej książki, jest istniejąca niejednoznaczność wyników analiz co do efektów konsolidacji banków, szczególnie jeśli chodzi o zmiany w obszarze efektywności. Konsolidacja na rynkach bankowych jest uzasadniana teoretycznie poprzez różne modele, takie jak model korzyści skali, model zakresu usług oraz różnorodne synergie operacyjne wynikające z oszczędności związanych ze skalą działania, bardziej zróżnicowaną ofertą produktów oraz wzrostem efektywności. Z analiz Instytutu Finansów Europejskich (Uniwersytet Walijski w Bangor) wynika, że potrzeba poprawy efektywności oraz kreowania wartości dla akcjonariuszy będzie w coraz większym stopniu wpływała na kształt strategii banków europejskich. W związku z oddziaływaniem różnorodnych sił nastąpi radykalna restrukturyzacja branży bankowej w ciągu następnych lat. O ile presja na koszty i inne kategorie implikują działania w kierunku konsolidacji branży, badania empiryczne do dzisiaj nie dostarczają jednoznacznych, silnych wniosków odnośnie korzyści w obszarze efektywności z fuzji i połączeń banków. Dlatego też warto podjąć próbę oceny efektów konsolidacji w sektorze bankowym w Polsce, które według analityków z Międzynarodowego Funduszu Walutowego mogą okazać się tym bardziej słabsze od oczekiwanych ze względu na warunki makrooczenia, stosunkowo niewielki wzrost oraz duży stopień niepewności.

Niniejsza praca skupia się zatem na problematyce połączeń banków w kontekście efektywności. Jest to pole badawcze, które z pewnością zasługuje na zainteresowanie m.in. ze względu na wagę tematu, relatywnie niski stopień zbadania zagadnienia w odniesieniu do banków w Polsce, jak również istniejącą niejednoznaczność efektów konsolidacji banków na świecie. Powyższe czynniki skłoniły do postawienia tezy, że konsolidacja może pozytywnie wpływać na efektywność uczestniczących w niej banków. Głównym celem badawczym pracy jest zatem próba oceny wpływu zjawiska konsolidacji w sektorze bankowym w Polsce na efektywność uczestniczących w niej podmiotów. Formułując tytuł niniejszej książki oraz nakreślając jej koncepcję, podjęto próbę chociaż częściowego wypełnienia luki w tym obszarze, zdając sobie jednocześnie sprawę z trudności, które wiążą się z pracą o charakterze teoretycznym, deskryptywnym oraz empirycznym zarazem.

Do analizy wybrano lata 1997-2003 ze względu na fakt, iż nasilenie się procesów fuzji i przejęć nastąpiło od 1997 r., oraz że w chwili realizacji części badawczej pracy dostępne były dane finansowe do 2003 r. włącznie. Do badania wpływu konsolidacji na efektywność działania poszczególnych banków zostanie wykorzystane podejście nieparametryczne – metoda *Data Envelopment Analysis*. Poza wieloma zaletami, które szerzej zostaną omówione w rozdziale metodycznym, metoda ta jest niedoceniona w Polsce i może stanowić atrakcyjną alternatywę dla powszechnie wykorzystywanych analiz z użyciem wskaźników finansowych. Zostaną przeprowadzone badania empiryczne efektywności działania próby 20 największych pod względem aktywów banków komercyjnych w Polsce. Celem badań jest porównanie osiągniętej efektywności banków połączonych z pozostałymi bankami komercyjnymi w sektorze bankowym w Polsce w kontekście jej ewentualnej poprawy lub pogorszenia. Zastosowany zostanie także indeks Malmquista wykazujący bliskie związki ze wspomnianą metodą oraz obrazujący zmiany całkowitej produktywności badanych obiektów w poszczególnych latach.

Praca składa się z sześciu rozdziałów. W rozdziale I zostały omówione zagadnienia dotyczące charakteru współczesnych gospodarek rynkowych oraz wpływ procesów liberalizacji, deregulacji i globalizacji na funkcjonowanie współczesnych banków. Uwaga została poświęcona także kwestii sprawności sektora bankowego i jej determinant w warunkach postępującej globalizacji.

W rozdziale 2 zidentyfikowano specyficzne cechy konkurencji w sektorze bankowym umieszczone w szerszej perspektywie teorii ekonomicznych. Podjęto także próbę przedstawienia pojęcia konkurencyjności, pozycji konkurencyjnej, zdolności konkurencyjnej, oraz czynników determinujących konkurencyjność banków.

Rozdział 3 w całości jest poświęcony omówieniu zjawiska konsolidacji, przyczyn leżących u jej podłoża, spodziewanych efektów, a także kosztów i ryzyka związanego z niepowodzeniem operacji połączeniowych. W literaturze przedmiotu zostało wskazanych i omówionych

szereg korzyści z fuzji i przejęć banków, które stanowią jednocześnie przyczyny podejmowania tego rodzaju działań. Praktyka konsolidacyjna pokazuje, że motywacja skłaniająca banki do podejmowania przejęć lub połączeń jest złożona i skomplikowana. Na podstawie studiów literatury wydaje się, że spośród różnego rodzaju motywów zidentyfikowanych przez znawców problematyki, na znaczeniu zyskują w ostatnim czasie motywy techniczne i operacyjne. Argumentacja dotycząca fuzji i przejęć banków oraz prognozy dalszej konsolidacji np. na rynku europejskim opierały się na przekonaniu, że większy rozmiar banku jest konieczny dla jego funkcjonowania na integrującym się rynku. I o ile udział w rynku i zróżnicowanie są rzeczywiście w tym kontekście istotne, o tyle inne ważne uzasadnienie fuzji i przejęć banków odnosi się do możliwych oszczędności kosztów oraz poprawy efektywności działania.

W ramach analizy przyczyn i korzyści konsolidacji omówione i sklasyfikowane zostały główne jej motywy oraz modele, będące rezultatem dostosowywania się teorii ekonomicznych do potrzeb fuzji i przejęć banków. Uwagę poświęcono modelowi korzyści skali, modelowi zwiększania zakresu działalności oraz koncepcji zjawiska synergii, która stanowi bodaj jedną z najczęściej przytaczanych przyczyn konsolidacji.

Jednym z niemniej istotnych elementów operacji konsolidacyjnych jest trafna identyfikacja i oszacowanie kosztów związanych z daną transakcją. W praktyce połączeniowej problem ten jest często marginalizowany, co prowadzi w rezultacie do nadmiernie optymistycznej oceny przedsięwzięcia. Z uwagi na znaczenie elementu kosztowego zagadnieniu temu poświęcono osobny podrozdział.

W związku z niejednoznacznymi rezultatami badań dotyczących konsolidacji omówiono główne wątki tego zagadnienia oraz kontrowersje wokół niego. Zakres literatury zagranicznej, w której omówione zostały wyniki studiów i badań efektów konsolidacji banków jest bardzo szeroki. Pomimo tego, nie udało się dotychczas wyciągnąć jednoznacznych wniosków odnośnie powodzenia czy korzyści z fuzji i przejęć banków. W wielu publikacjach kwestionuje się, czy zakładane zyski, korzyści skali, synergie operacyjne lub oszczędności kosztów urzeczywistniają się w zbadanych dotychczas przypadkach. Należy jednak zauważyć, że istnieją także pewne symptomy poprawy gorszych wyników i ociągania korzyści z konsolidacji.

W rozdziale 4 przedstawiono ogólną charakterystykę przebiegu procesu konsolidacji w krajach Europy Zachodniej, w Stanach Zjednoczonych oraz w Japonii. W rozdziale tym poświęcono również uwagę procesowi konsolidacji banków w Polsce. Opisano związki procesu prywatyzacji z fuzjami i przejęciami banków oraz główne typy procesu konsolidacji w sektorze bankowym w Polsce. Konsolidacja banków w Polsce jest procesem o większym stopniu złożoności niż w krajach wysoko rozwiniętych z uwagi na konieczność zbudowania najpierw całego sektora bankowości komercyjnej, a w następstwie jego sprywatyzowania. Po burzliwym okresie rozwoju sektora bankowego na początku lat 90. XX w., w którym utworzono wiele małych banków prywatnych oraz wyodrębniono ze struktury NBP 9 banków komercyjnych, konieczne stało się konsolidowanie nadmiernie rozproszonych bankowo-

ści. Procesowi temu towarzyszyły także motywy poprawy konkurencyjności, restrukturyzacji nieefektywnych banków państwowych, spółdzielczych i prywatnych oraz ekspansja kapitału zagranicznego w sektorze bankowym w Polsce.

Rozdział 5 jest w całości poświęcony stronie metodycznej pracy. Przedstawia główne założenia nieparametrycznej metody do badania efektywności, określanej w literaturze nazwą *Data Envelopment Analysis* (DEA), a także zalety i wady narzędzia.

Metoda DEA umożliwia porównywanie poszczególnych banków wewnątrz systemu bankowego oraz transgraniczne studia nad produktywnością banków w różnych krajach. W przypadku banków, które połączyły swoje zasoby, może stanowić wygodne narzędzie w analizie oceny działań zarządu związanych z wykorzystaniem potencjału nowo powstałej struktury. Efektywność sektora bankowego ma fundamentalne znaczenie zarówno dla właścicieli oraz władz banków (np. w kontekście fuzji banków), jak i dla nadzoru bankowego. Wskazane zatem jest, aby podejście to było również szerzej stosowane do badania sektora bankowego w Polsce.

W rozdziale przedstawiono także ogólną charakterystykę procedur taksonometrii, ich klasyfikacje i rodzaje oraz etapy postępowania w przypadku aglomeracyjnych metod grupowania służące do oceny efektywności działania banków.

W rozdziale 6 omówiono rezultaty przeprowadzonych badań efektywności wybranych banków oraz interpretację otrzymanych wskaźników efektywności i produktywności. Praca została zakończona wnioskami płynącymi z części teoretycznej i deskryptywnej oraz badań własnych.

Należy zaznaczyć, że realizacja tematu napotkała poważne trudnienia przede wszystkim ze strony banków w udostępnianiu jakichkolwiek informacji, w tym nawet sprawozdań finansowych. Stąd, w celu zapewnienia jednolitego panelu danych, oparto się na danych zawartych w rankingu „Najlepsze banki” Gazety Bankowej oraz „50 największych banków w Polsce” miesięcznika „Bank”. Równie wyraźne bariery napotkano w pozyskiwaniu informacji z banków, które brały udział w procesie konsolidacji, o planach konsolidacyjnych, zakładanych efektach oraz sposobach ich wdrażania. Informacje wewnętrzne uzyskano w nielicznych tylko przypadkach, takich jak Bank Millennium i Kredyt Bank SA.

Omawiane w książce zagadnienia pochodzą z obszaru bankowości, zarządzania, mikroekonomii, statystyki. Dlatego też może być wykorzystana jako materiał wspierający edukację ekonomiczną. Publikacja adresowana jest do studentów kierunków ekonomicznych, których zainteresowania koncentrują się wokół zagadnień współczesnej bankowości. Pozycja ta może stanowić również lekturę dla pracowników naukowych wyższych uczelni ekonomicznych, szczególnie katedr finansów i bankowości oraz pracowników banków i pozostałych instytucji finansowych. Istotnym fragmentem pracy jest jej empiryczna część, która może służyć w dostarczaniu teoretycznych podstaw wiedzy o stosowanych współcześnie metodach badawczych oraz stanowić przykład implikacji tychże metod w konkretnej analizie.

Rozdział I

Funkcjonowanie sektora bankowego we współczesnej gospodarce rynkowej

I.1. Charakterystyka tendencji rozwojowych współczesnej gospodarki rynkowej

Charakter współczesnych rozwiniętych gospodarek rynkowych jest wynikiem ich długoletniej ewolucji. Zdaniem J. Dunninga można wyróżnić trzy etapy rozwoju kapitalizmu:

- kapitalizm o charakterze surowcowo-rolniczym, dominujący od XVII do XIX w.,
- kapitalizm przemysłowy – od XIX w. do drugiej połowy XX w.,
- występujący współcześnie kapitalizm globalny oparty na kapitale ludzkim, określane mianem „Knowledge-Based Capitalism” lub „Alliance Capitalism”¹.

Współczesny kapitalizm różni się znacząco nie tylko od modelu doskonałej konkurencji, ale i kapitalizmu wolnokonkurencyjnego. „Jego podstawę stanowi przede wszystkim rozwinięta sfera finansów, kapitału ludzkiego i wiedzy oraz szeroko pojmowanego sektora usług. Skala działalności coraz częściej staje się obok wymiaru regionalnego i narodowego globalna. Cechą charakterystyczną współczesnych gospodarek jest także powstawanie struktur alian-sowych pomiędzy przedsiębiorstwami oraz występowanie na dużą skalę tendencji do koncentracji”².

Współczesne gospodarki rynkowe, tworzące pod wieloma względami zróżnicowany zbiór, zarówno wysoko rozwinięte, jak i te, które przeobrażają się w kierunku rynku, bardziej lub mniej otwarte na wpływy zewnętrzne, funkcjonują w zmieniającym się, złożonym otoczeniu, którego naturalnymi tendencjami rozwojowymi są: globalizacja, liberalizacja i deregulacja, szybki postęp techniczny oraz integracja.

Proces globalizacji jest jednym z najistotniejszych czynników, implikujących istotne zmiany gospodarcze i społeczne. Pomimo dużej aktualności zagadnień związanych z globalizacją nie ma jasnej i powszechnie akceptowalnej definicji tego pojęcia, a istniejący obszerny wa-

¹ J. Dunning, *Governments, Globalization and Business*, Oxford University Press, Oxford 1999, s. 33.

² T. Dołęgowski, *Instytucje a rozwój gospodarczy i konkurencyjność*, w: *Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z UE i globalizacji*, red. J. Bossak, W. Bienkowski, t. I, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2000, s. 78.

chlarz definicyjny nie uściśla zakresu pojęcia oraz przysparza trudności na gruncie wyjaśniającym. Dlatego też ogólnie, nie wykluczając słuszności innych definicji terminu, „globalizację można określić jako proces coraz bliższego scalania gospodarek narodowych, wyrażający się wzrostem międzynarodowych obrotów handlowych, przepływów kapitałowych i usług będący efektem postępu technicznego”³.

W literaturze przedmiotu zarysowują się wyraźnie dwa odmienne metodologicznie podejścia do zjawiska globalizacji. Po pierwsze, częściej postrzega się je jako następną fazę w umiędzynarodowianiu działalności gospodarczej, której początki ujawniały się już w XIV w. w związku z ekspansją kompanii handlowych⁴. Globalizacja w tym ujęciu ma takie cechy, jak wielowymiarowość (gospodarka, polityka, kultura), złożoność, wielowątkowość (rozwój rynku finansowego, problemy globalnych przedsięwzięć) oraz wielopoziomowość (różne skale: sektora, rynku, świata).

Drugie podejście zaś zakłada, że globalizacja jest zjawiskiem nowym⁵, nieposiadającym historii, z których to powodów wynikają trudności w precyzyjnym zdefiniowaniu jej istoty. Autorzy z Grupy Lizbońskiej⁶ są zdania, że współczesna globalizacja ma wiele form. W związku z tym rozróżniają następujące obszary globalizacji: globalizacja finansowa, globalizacja rynków i strategii, w szczególności zaś konkurencji, globalizacja technologii, kultury, rządzenia i regulacji prawnych oraz globalizacja jako polityczne ujednocianie świata.

Ogólnie, u podłoża globalizacji leży wiele czynników, które można podzielić na czynniki otoczenia międzynarodowego oraz czynniki związane z rozwojem danego przedsiębiorstwa i podejmowanymi w nim decyzjami strategicznymi. Do pierwszej grupy czynników zalicza się zmiany technologiczne determinujące decyzje inwestycyjne w sferze produkcji oraz prac badawczo-rozwojowych, zmiany form konkurencji, zmiany uwarunkowań ekonomicznych, społecznych i politycznych, różnicowanie się popytu, formy interwencji państw, zmierzających do ochrony własnego rynku i producentów. Drugą grupą czynników wpływających na procesy globalizacji są czynniki wewnętrzne, tzn. tkwiące w samym przedsiębiorstwie. Zalicza się tutaj m.in.: charakter działalności przedsiębiorstwa, rodzaj wytwarzanego produktu, proces wytwarzania, dążenie do uzyskania korzyści z maksymalnej skali produkcji, możliwość geograficznego rozkładu ryzyka oraz zwiększania rynkowej siły przedsiębiorstwa⁷.

W związku z oddziaływaniem wskazanych czynników, naturalnymi tendencjami rozwoju gospodarki rynkowej przełomu wieków są m.in. dwa, wzajemnie uzależnione trendy – jeden dotyczący rynku, drugi przedsiębiorstw, nazywane koncentracją rynku i koncentracją przedsiębiorstw.

Pierwszy jest związany z ewolucją rynku międzynarodowego w rynek globalny, którego charakterystycznymi cechami są liberalizacja regulacji prawnych, szybki transfer wiedzy, kapi-

³ A. Budnikowski, *Globalizacja a integracja*, Biblioteka Wiedzy Europejskiej, Z. 18, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2000, s. 7.

⁴ Zobacz szerzej A. Zaorska, *Ku globalizacji. Przemiany w korporacjach transnarodowych i w gospodarce światowej*, PWN, Warszawa 2000, s. 14 i nast.

⁵ Grupa Lizbońska, *Granice konkurencji*, Poltext, Warszawa 1996, s. 48.

⁶ Ibidem, s. 48 i nast.

⁷ *Strategor, Zarządzanie firmą. Strategie. Struktury. Decyzje. Tożsamość*, PWE, Warszawa 2001, s. 181-183.

tału, informacji, światowe modele konsumpcji oraz delokalizacja zasobów. Drugi trend natomiast stanowi następstwo pierwszego i ujawnia się w procesach kapitałowej oraz organizacyjnej koncentracji przedsiębiorstw, które w nowych rynkowych uwarunkowaniach stają w obliczu konieczności powiększania swych zdolności konkurencyjnych. Globalizacja rynku zmusza przedsiębiorstwa do poszukiwania nowych źródeł konkurencyjnej przewagi, dużej elastyczności działania i szybkiego adaptowania się do burzliwego otoczenia. Za podstawowe źródła globalnej przewagi konkurencyjnej można uznać: różnice w nakładach i efektach poszczególnych krajów, efekty skali oraz efekty zakresu, stanowiące rezultat tego, że koszty połączonej produkcji dwóch lub więcej wyrobów są niższe niż ich osobnego wytwarzania⁸. Działania na rzecz zwiększenia konkurencyjności są w warunkach globalizującego się rynku tym bardziej uzasadnione, że współczesny wymiar konkurencji różni się zasadniczo od modelu konkurencji doskonałej. Obecnie konkurencja ma charakter nieprzerwanego, ciągłego procesu, którego trwanie jest uwarunkowane presją na nieustanne tworzenie i wdrażanie innowacji. Konkurencja w skali światowej przybiera charakter konkurencji oligopolistycznej i polega na rywalizowaniu o udział w globalnym rynku przez ponadnarodowe korporacje, które ze względu na swoją wielkość są zdolne do ponoszenia nakładów na kreowanie innowacji.

Procesy globalizacji, zwłaszcza w obszarze finansów i własności kapitału, rynków i strategii oraz technologii i powiązanych z nią badań, a także wiedzy, znalazły swoje odbicie w tworzeniu przedsiębiorstw o zasięgu międzynarodowym, procesach budowania przewag konkurencyjnych i zasad konkurencji globalnej⁹. We współczesnej gospodarce światowej nastąpił ogromny wzrost liczby oraz roli firm międzynarodowych, których znaczący rozwój jest uważany za jedną z sił napędowych procesów globalizacyjnych. Poza widocznym wpływem, jaki międzynarodowe korporacje, w tym finansowe, wywierają na rzeczywistość gospodarczą, obserwuje się w praktyce formę zachowań w postaci związków kooperacyjnych lub koncentracji kapitału poprzez przejmowanie pakietów kontrolnych akcji lub udziałów innych spółek albo też w drodze połączenia kilku podmiotów i utworzenia nowego podmiotu. Działania te są podejmowane w warunkach zaostrzającej się konkurencji, w celu poprawy pozycji konkurencyjnej oraz poprawy efektywności działania.

Obszerna literatura tematu dostarcza refleksji, że procesy globalizacji rozwijały się w ostatnim czasie pod wpływem kilku impulsów, spośród których należy wymienić:

- zwiększanie skali obrotów międzynarodowych, będące efektem międzynarodowego podziału pracy i powstawania przedsiębiorstw międzynarodowych,
- rozwój międzynarodowego przepływu kapitału w formie inwestycji bezpośrednich,
- rozwój technik informatycznych i telekomunikacyjnych, przyspieszający przepływ informacji,
- innowacje na rynkach finansowych (sekurytyzacja, nowe instrumenty finansowe).

⁸ Zobacz Z. Pierścionek, *Strategie rozwoju firmy*, PWN, Warszawa 1997, s. 319.

⁹ K. Gałka, *Konkurencyjność polskiej gospodarki w perspektywie przyszłego członkostwa Polski w UE*, Biblioteka Wiedzy Europejskiej, Z. 19, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2000, s. 7.

Jak wynika z tego zestawienia, natężenie procesów globalizacyjnych wiąże się zasadniczo z dwoma rodzajami przepływów: komunikatów (informacji, wiadomości) oraz szeroko rozumianego kapitału finansowego (strumieni finansowych), w których obszarze nastąpiło bardzo intensywne przewartościowanie.

W ramach pierwszego rodzaju przepływów najważniejszą rolę odegrała rewolucja informatyczna, która dotyczyła gwałtownego postępu w zakresie gromadzenia, przetwarzania i przesyłania informacji, możliwego dzięki takim wynalazkom, jak komputer, Internet, telewizja satelitarna, telefonia komórkowa. Jednak innowacją, która wywarła największy wpływ na wymiar współczesnego życia, jest zdecydowanie Internet, pozwalający na gwałtowny wzrost przepływu informacji oraz redukcję ryzyka niedoinformowania. Rewolucja internetowa i pojawienie się sieci spowodowały, że znaczenie straciły bariery geograficzne i polityczne, limitujące kiedyś skalę działania. Dodatkowo wykreowała się nowa, wirtualna przestrzeń ekonomiczna, do której mogą się przenieść pokłady inwencji i przedsiębiorczości, zasoby kapitału ludzkiego i finansowego. Rewolucja informatyczna stworzyła nowe możliwości regulacyjne i przesunęła skalę rachunku ekonomicznego. Upowszechnianie się zdobyczy rewolucji informatycznej przyczyniło się do wzrostu tendencji globalizacyjnych.

Analiza czynników, intensyfikujących proces globalizacji, pozwala na postawienie tezy, że dla szczególnego przyspieszenia tempa procesu globalizacji w ostatnim dziesięcioleciu XX w. oraz na początku XXI w. fundamentalne znaczenie miała czwarta rewolucja przemysłowa (techniczna, informatyczna, internautów), związana z rozpowszechnianiem się technik informatycznych i komputeryzacją współczesnego życia. Ostatnie dekady nieprzerwanego rozwoju nauki wprowadziły wiele zmian w ekonomii, wspierając proces globalizacji oraz tworząc narzędzia i infrastrukturę, które pozwalają funkcjonować na globalnym rynku.

Natomiast w kontekście przepływu kapitału natężenie procesu globalizacji przypisuje się trzem głównym kategoriom przepływu kapitałów:

- przepływom monetarnym i finansowym, związanym z handlem dobrami i usługami,
- bezpośrednim inwestycjom zagranicznym, oznaczającym transfer kapitału finansowego, ludzkiego, fizycznego i technologicznego,
- inwestycjom portfelowym i różnego rodzaju transakcjom finansowym, łącznie z operacjami spekulacyjnymi¹⁰.

Dla obecnego etapu globalizacji charakterystyczne jest jednak duże zróżnicowanie co do stopnia natężenia tego procesu na poszczególnych rynkach, w segmentach gospodarki czy w gałęziach przemysłu.

I tak na rynkach towarowych pewne segmenty stają się w dużym stopniu homogeniczne w światowym wymiarze i oferują podobne, standardowe produkty. Wskutek takiego stanu rzeczy następuje ujednocianie gustów, potrzeb, preferencji i wymagań¹¹. Na rynkach pracy

¹⁰ Grupa Lizbońska, *Granice...*, op. cit., s. 54.

¹¹ Zobacz szerzej B. Liberska, *Współczesne procesy globalizacji światowej*, „Bank i Kredyt”, 2000, nr 1.

procesy globalizacji przebiegają w porównaniu z innymi segmentami stosunkowo wolno. Na rynkach usług natomiast w wielu dziedzinach występuje łączenie się firm.

Globalizacja w obszarze rynków finansowych wiąże się ze współdziałaniem splotu czynników regulacyjnych i technicznych¹², które umożliwiają szybki i masowy przepływ informacji oraz szybkie niwelowanie różnic – poprzez przepływy kapitału – w zyskowności porównywalnych transakcji finansowych między poszczególnymi rynkami.

Zagraniczne inwestycje bezpośrednio umożliwiają podmiotom gospodarczym odnoszenie korzyści przez angażowanie sił w inwestowanie za granicą, wchodzenie do innych państw, kooperacje produkcji oraz transfer technologii. Zagraniczne inwestycje zmieniają zasadniczo strukturę i strumienie międzynarodowej wymiany handlowej, a także kształtują handel pomiędzy poszczególnymi krajami. Należy dodać, że dynamika napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych w ostatnim dziesięcioleciu była dwukrotnie wyższa od dynamiki światowego handlu.

Proces globalizacji stanowi szczególnie rodzaj wyzwania dla państw, które stosunkowo krótko budują system rynkowy i włączają się w procesy integracyjne z rynkiem globalnym. Systemowe przeobrażenia rynkowe zachodzące w państwach posocjalistycznej transformacji mają same w sobie istotne znaczenie dla globalizacji. Wszystkie trzy aspekty transformacji, czyli liberalizacja połączona ze stabilizacją, tworzenie instytucji i restrukturyzacja potencjału produkcyjnego, są powiązane z procesami w skali międzynarodowej, a co za tym idzie także globalnej¹³. „Liberalizacja połączona ze stabilizacją ma związek z procesem otwierania się gospodarek o charakterze dotąd stosunkowo zamkniętym”¹⁴.

W kontekście rynków finansowych liberalizacja przepływów kapitału spowodowała włączenie się słabo rozwiniętych rynków kapitałowych państw posocjalistycznych w system globalnych rynków finansowych. Proces globalizacji wywiera także istotny wpływ na budowę instytucji, stanowiących w dużej części fragment międzynarodowego i globalnego porządku instytucjonalnego. Przykładem są tutaj zróżnicowane procesy integracji regionalnej. Trzeci aspekt transformacji, czyli restrukturyzacja potencjału przemysłowego, przebiega wraz ze wzrostem udziału korporacji wielonarodowych w tym procesie. Istotną rolę odgrywają tutaj inwestycje zagraniczne, które sprawiają, że stopniowo procesy produkcji i dystrybucji w gospodarkach transformujących się odbywają się w skali globalnej.

U podłoża procesów globalizacji, prowadzących do koncentracji w obszarze rynku i przedsiębiorstw, oprócz omówionych wcześniej czynników, leżą także procesy liberalizacji norm regulacyjnych oraz stopniowej deregulacji, zmierzających w efekcie do ograniczania

¹² Do pierwszej grupy można zaliczyć m. in.: liberalizację obrotów kapitałowych, deregulację sektora finansowego oraz otwarcie tego sektora dla kapitału zagranicznego; do drugiej grupy czynników zalicza się rozwój techniki komputerowej, informatyki i telekomunikacji.

¹³ G.W. Kołodko, *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów posocjalistycznych*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2001, s. 29-30.

¹⁴ *Ibidem*, s. 30.

zakresu i form interwencjonizmu ekonomicznego. Dotyczą one zarówno krajów wysoko rozwiniętych, jak i tych, w których po upadku gospodarki centralnie planowanej jest inicjowany system rynkowy. Dlatego też do pełniejszego scharakteryzowania zmian zachodzących we współczesnej gospodarce rynkowej wskazane jest ich omówienie, które z racji obszerności i złożoności tematu może być, w ramach niniejszej pracy, wyłącznie wybiórcze i fragmentaryczne, bez dokonywania próby wartościowania.

Szeroko rozumiana liberalizacja i deregulacja obejmuje uwolnienie cen spod kontroli administracyjnej, złagodzenie warunków dostępu do rynku (barier wejścia na rynek) i warunków opuszczenia rynku (barier wyjścia z rynku) oraz związane z tym zmiany w sferze regulacyjnej.

W literaturze do zakresu liberalizacji zalicza się dużą liczbę przedsięwzięć: likwidację reglamentacji i rozdzielnictwa, uwolnienie cen na rynku towarów i usług, rynkach finansowych, rynku pracy oraz liberalizację sfery handlu zagranicznego¹⁵. „Deregulacja gospodarki postsocjalistycznej oznacza liberalizację na rynku towarów i usług, gospodarowania zasobami pracy, a także na rynkach finansowych i w sferze przepływów kapitałowych. Chodzi tu o liberalizację w zakresie gospodarowania czynnikami produkcji oraz jej efektami głównie w tzw. sferze produkcji materialnej, ale również w sferze budżetowej”¹⁶.

W efekcie deregulacja wpływa na zwiększenie swobodnego działania podmiotów prywatnych. W przypadku krajów, w których następowało przechodzenie od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej, liberalizacja wiązała się z eliminacją monopolu państwa w handlu zagranicznym oraz wzrostem liczby podmiotów gospodarczych, utrzymujących stosunki handlowe z zagranicą.

W ciągu ostatnich lat w wielu krajach nastąpił proces prywatyzacji i deregulacji wybranych branż czy gałęzi gospodarki znajdujących się w rękach państwowych, np. w latach 80. proces ten wystąpił w Wielkiej Brytanii i Niemczech oraz w wielu krajach rozwijających się, w latach 90. na wielką skalę w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, gdzie dokonywała się transformacja gospodarek. W przypadku tych ostatnich jednym z czynników restrukturyzacji gospodarki jest tworzenie nowych przedsiębiorstw prywatnych, a także rozwój już istniejących. Wzrost własności prywatnej przyczynia się bez wątpienia do zapewnienia wolnej konkurencji. Sektor prywatny jest tu siłą napędową transformacji i rozwoju gospodarki¹⁷.

Tendencje globalizacyjne są wypadkową przeprowadzanych reform gospodarczych w wielu krajach w kierunku prywatyzacji, liberalizacji i otwarcia gospodarki. Dodatkowo procesy te umacniają się przez porozumienia multilateralne, regionalne i dwustronne w spra-

¹⁵ Zobacz szerzej M.G. Woźniak, *Kierowanie. Rynek. Transformacja. Bariery stabilizacji*, Instytut Badań Rynkowych, Kraków 1993, s. 142.

¹⁶ M.G. Woźniak, *Ekonomiczne problemy krajów postsocjalistycznych*. Cz. II, Deregulacja, demonopolizacja, prywatyzacja, restrukturyzacja, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1995, s. 39.

¹⁷ M.G. Woźniak, *Zagrożenia wzrostu gospodarczego w Polsce*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, 1998, nr 2, Rzeszów 1998, s. 182.

wie liberalizacji handlu i inwestycji zagranicznych oraz przez osiągnięcia rewolucji informacyjnej¹⁸. Wraz z postępowaniem procesów globalizacyjnych od 1990 r. postępują procesy transformacji gospodarczej w krajach postsocjalistycznych. Nabierająca tempa globalizacja była ważną przesłanką posocjalistycznej transformacji, a jednocześnie transformacja ta konieczna jest dla integracji lokalnych, narodowych i regionalnych rynków w skali globalnej.

W ramach prowadzonych rozważań szczególnie istotne jest postrzeganie przemian gospodarczych, w tym przede wszystkim inicjowania konkurencji oraz tendencji rozwojowych sektora bankowego, na tle procesów światowych. Warto zatem poświęcić nieco uwagi transformacji gospodarki polskiej i zarysować ogólne zmiany w strukturze gospodarki, będące wynikiem przeobrażania się jej w kierunku rynku, aby następnie odnieść je do rynku finansowego, a tym samym do sektora bankowego.

Transformacja to „proces wielopłaszczyznowy, obejmujący zarówno politykę, sprawy społeczne, system demokratyczny i przede wszystkim gospodarkę”¹⁹. Z ekonomicznego punktu widzenia transformację można rozpatrywać jako dojście do systemu zapewniającego dostateczną sprawność gospodarczą, a więc pojawienie się systemu konkurencyjnego, w którym podmioty gospodarcze, głównie prywatne, działają na rynku wewnętrznym, krajowym i na rynkach zagranicznych czy szerzej – na rynku światowym²⁰. „Problem transformacji do gospodarki rynkowej powstał w wyniku załamania się gospodarki centralnie planowanej i konieczności powrotu do rynkowych rozwiązań ekonomicznych, znanych i stosowanych w wielu krajach na świecie”²¹. Istotą transformacji gospodarek krajów Europy Środkowo-Wschodniej jest zmiana systemu ekonomicznego, reforma ram instytucjonalnych, mechanizmów regulacji i przemiana wzorców zachowań gospodarujących jednostek.

W związku z tworzeniem nowego porządku gospodarczego w krajach postkomunistycznych oraz aspiracjami do struktur europejskich zasadnicze znaczenie miało wykreowanie konkurencji w sektorach, w których do tej pory nie istniała. Zainicjowanie konkurencji miało być wynikiem przeprowadzanej liberalizacji, deregulacji, restrukturyzacji i prywatyzacji²². Ponieważ w procesie transformacji wyłania się system rynkowy, którego nieodłącznymi cechami są prywatna własność, swoboda zawierania umów i konkurencji, więc tworzenie w procesie transformacji instytucjonalnych podstaw dla funkcjonowania rynku jest jednoznacznym działaniem na rzecz rozwoju konkurencji. Można postawić w związku z tym tezę,

¹⁸ J. Sikorski, *Wybrane problemy stojące przed kapitałem polskim w warunkach wkraczania naszego kraju do UE, Konkurencyjność gospodarki polskiej a rola państwa przed akcesją do UE*, red. H. Podedworny, J. Grabowiecki, H. Wnorowski, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000, s. 116.

¹⁹ J. Kleer, *Transformacja a konkurencja*, w: *Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z UE i globalizacji*, red. J. Bosak, W. Bieńkowski, Wydawnictwo SGH, Warszawa 2001, s. 27.

²⁰ Ibidem, s. 27.

²¹ T. Przybyński, *Zagadnienie transformacji systemowej a proces alokacji kapitału przez sektor bankowy*, SGH, Warszawa 1997, s. 26.

²² Zagadnienia związane z transformacją gospodarczą w Polsce były przedmiotem licznych rozważań. Zobaczej szerzej m. in.: G. W. Kolodko, *Kwadratura pięciokąta. Od załamania gospodarczego do trwałego wzrostu*, Poltext, Warszawa 1993; G. W. Kolodko, *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*, Poltext, Warszawa 1999; Z. Hockuba, *Droga do spontanicznego porządku. Transformacja ekonomiczna w świetle problemu regulacji*, PWN, Warszawa 1995.

że przywrócenie znaczenia konkurencji w życiu gospodarczym stanowi warunek powodzenia transformacji systemowej²³. Dlatego zapewne badacze zjawiska są zdania, że najbardziej odpowiednim podejściem do transformacji zarówno gospodarki, jak i poszczególnych jej sektorów, w tym także sektora bankowego, jest rozpatrywanie zmian w kontekście kategorii konkurencyjności.

W literaturze przedmiotu transformacja jest określana jako „całokształt zmian sfery regulacji w gospodarce krajowej związanych z przejściem do nowego typu systemu ekonomicznego”²⁴, oznacza zatem „przemianę, zanik starego i narodziny nowego porządku”²⁵. Aby lepiej zrozumieć istotę tej przemiany, można zastosować trzy kryteria porównywania gospodarki centralnie planowanej z gospodarką rynkową²⁶. Są to:

- kryterium dominującej więzi ekonomicznej pomiędzy podmiotami gospodarującymi,
- kryterium relacji pomiędzy rzeczową i finansową strukturą gospodarki,
- kryterium rodzaju dominującego w gospodarce ograniczenia.

W gospodarce planowanej dominują więzi ekonomiczne w płaszczyźnie pionowej, tworząc układ hierarchicznie rozbudowanych zależności pomiędzy instytucjami centrum gospodarczego a podmiotami szczebla wykonawczego. Zasadniczą rolę odgrywa struktura rzeczowa gospodarki. System finansowy ma charakter homogeniczny, a bank centralny odgrywa rolę monobanku, pełniąc funkcję emisyjną oraz bezpośredniego kredytowania zarazem.

W gospodarce tego typu nie istnieje system finansowy. Gospodarka rynkowa natomiast charakteryzuje się istnieniem tzw. więzi horyzontalnych lub inaczej mówiąc – poziomych oraz zespołu instytucji właściwych dla gospodarki rynkowej. W ramach szeroko rozumianego rynku funkcjonują rynki towarów i usług, pracy oraz kapitału.

Przejęcie od gospodarki centralnie planowanej do rynkowej wymaga głębokich zmian instytucjonalnych, ponieważ współczesna gospodarka rynkowa jest silnie zinstytucjonalizowana. Proces zmian instytucjonalnych dokonuje się relatywnie szybko przez uchwalenie zbioru ustaw zapewniających rynkowy ład gospodarczy. Instytucjonalny charakter gospodarki zapewnia warunki sprawnego funkcjonowania rynku. Niezwykle istotnym zagadnieniem jest wybór modelu transformacji, czyli przyjętej przez władze filozofii transformacyjnej oraz zastosowanej sekwencji reform, które zasadniczo przesądzą o powodzeniu przedsięwzięcia.

W tabeli I.1 przedstawiono poglądy na tę sprawę.

²³ T. Przybyciński, *Zagadnienie...*, op. cit., s. 52.

²⁴ M. G. Woźniak, *Ekonomiczne problemy...*, op. cit., s. 6.

²⁵ Z. Hockuba, *Droga do spontanicznego...*, op. cit., s. 55.

²⁶ Kryteria przyjęto za M. Zwołankowski, *Nowy ład ekonomiczny a „funkcja przystosowania” banków*, w: *Rozwój instytucji finansowych w Polsce w okresie transformacji*, Cz. I, red. R. Szewczyk, Ogólnopolska Konferencja Katedr Finansowych, Ameliówka, 18-20 października 1996, Kraków 1996, s. 172.

Tabela 1.1. Wybrane koncepcje sekwencji działań reformatorskich w procesie transformacji systemowej

Koncepcje autorskie	Reformy instytucjonalne	Liberalizacja cenowa	Stabilizacja	Reforma sektora finansowego	Prywatyzacja	Liberalizacja handlu	Liberalizacja przepływu kapitału
Dornbusch (1991) ¹	1	4	2	5	3	4	3/4/5
Fisher/Gelb (1991)	1	2	1	4	1/3 ²	2	3
Gelb/Gray	1	1	1	3	1/3 ²	1	3
Hinds (1991)	1	2	1	3	1/4 ³	2	-
Lipton/Sachs (1990)	1	1/2	1	-	3	1/2	-
McKinnon (1991)	-	3	1	2	-	3	4
Nuti (1991)	1	1	1	-	2	3	4
Roland (1990)	1	3	3	2/4	2	3/4	2/3/4
Rybczyński (1991)	1	-	3	1	2	-	-
Siebert (1991)	1	3	2	3	3	3	-

Objaśnienia:

Liczby wewnątrz tabeli określają kolejność działań reformatorskich, ten sam numer oznacza, iż działania powinny odbywać się jednocześnie; w przypadku, gdy występuje więcej niż jedna liczba, jednoznaczne określenie miejsca w sekwencji reform przysparza trudności.

¹ tzw. siedmiodziałowy program terapii szokowej

² „mała prywatyzacja” lub prywatyzacja dużych przedsiębiorstw, połączona z ich restrukturyzacją

³ prywatyzacja przedsiębiorstw lub prywatyzacja banków

Źródło: N. Funke, *Timing and sequencing of Reforms: Competing Views and the Role on Credibility*, *Kyklos*, Vol. 46, 1993, No 3. Podaję za M. Zwolankowski, *Nowy ład ekonomiczny a „funkcja przystosowania” banków*, w: *Rozwój instytucji finansowych w Polsce w okresie transformacji*, Cz. I, red. R. Szewczyk, Ogólnopolska Konferencja Katedr Finansowych, Ameliówka, 18-20 października 1996 r, Kraków 1996, s. 182.

Zestawienie to pozwala stwierdzić, że brak jest jednomyślności w zakresie kolejności etapów działań transformacyjnych. Występuje przeważająca zgodność poglądów na pierwszeństwo reform instytucjonalnych oraz konieczność stabilizowania gospodarki. Wiadome jest, że „problem transformacji polega na znalezieniu takiego układu instytucji, który ukierunkowałby siły rynkowe na osiągnięcie optymalnych rozwiązań społecznych. Problem sekwencji reform sprowadza się do znalezienia porządku tworzenia tych instytucji, tak aby mogły zostać wykorzystane do poprawy sytuacji oraz wzmocnienia potrzeby tworzenia następnych instytucji”²⁷. W teorii ekonomii daje się zauważyć brak nurtu teoretycznego, dotyczącego właściwego układu instytucjonalnego, a tym bardziej sposobów jego tworzenia²⁸.

Procesy transformacyjne, których celem jest eliminacja systemu gospodarki centralnie planowanej oraz zastępowanie jej przez gospodarkę rynkową wraz z demokratycznymi przemianami ustrojowymi, uzależnione są od skutecznej polityki państwa, świadomych rozwiązań i umiejętnej interwencji²⁹. Zadanie władzy gospodarczej polega na wywieraniu wpływu na wszystkie elementy systemu konkurencji. Zagadnienie roli i zakresu ingerencji państwa w go-

²⁷ J. Czekaj (red.), *Transformacja systemu gospodarczego w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, PWN, Warszawa 1993, s. 18.

²⁸ Ibidem, s. 18.

²⁹ G. Kołodko, *Od szoku do terapii. Ekonomia i polityka transformacji*, Poltext, Warszawa 1999, s. 13.

spodarkę jest przedmiotem licznych sporów i dyskusji na łamach piśmiennictwa ekonomicznego. Poglądy w tym zakresie stanowią zbiór bardzo zróżnicowanych podejść, czego przyczyną jest fakt, iż badacze zjawiska są reprezentantami różnych szkół ekonomicznego myślenia.

Tym bardziej złożona jest kwestia roli państwa w procesie transformacji systemowej w Polsce. W kontekście tym toczą się spory o to, „czy działalność państwa ma się sprowadzać do tworzenia infrastruktury niezbędnej dla rozwoju kraju, a więc do sfery regulacyjnej, jeśli przyjąć terminologię Kornai, czy też państwo ma tworzyć i realizować np. określoną politykę przemysłową”³⁰. Dyskusja ta zresztą nie jest niczym nowym, gdyż toczy się właściwie od chwili poddania analizie zagadnienia roli państwa przez przedstawicieli ekonomii burżuazyjnej. Zmiana paradygmatu ekonomii klasycznej została dokonana przez J. M. Keynesa, w ramach krytyki sprawności rynku na podstawie przyjętego założenia o konieczności aktywnej roli państwa w gospodarce kapitalistycznej. Podejście to zarówno w ujęciu teoretycznym, jak i praktycznym zyskało sobie duże uznanie w okresie powojennym, w którym nastąpił znaczny rozwój gospodarek kapitalistycznych w krajach wysoko rozwiniętych. W przeciwieństwie do poglądów keynesizmu współczesne koncepcje (monetarizm, nowa ekonomia klasyczna, teoria *public choice*, ekonomia strony podażowej), wyrosłe z nurtu neoliberalnego i neokonserwatywnego, akcentują podejście antyetatystyczne oraz przekonanie o skuteczności mechanizmu rynkowego i konieczności minimalizowania ingerencji państwa³¹. Poglądy te powstały w latach 70. XX w. jako wyraz niezadowolenia z tempa wzrostu gospodarczego oraz niekorzystnych tendencji w gospodarkach krajów wysoko rozwiniętych.

Historia rozwoju rynkowej gospodarki kapitalistycznej dostarcza przykładów na istnienie w praktyce modeli rynku o zróżnicowanej skali interwencjonizmu państwowego, począwszy od gospodarek o znaczącej i rozległej roli państwa, a skończywszy na tych, w których mimo ograniczonego zakresu funkcji państwa dokonuje się dalszych ograniczeń w tym obszarze, zgodnie z panującymi tendencjami do wzmacniania mechanizmów rynkowych (deregulacja, deetatyzacja). „Praktyka i doświadczenia historyczne wykształciły gospodarki rynkowe o bardzo silnym zakresie regulacyjnych funkcji państwa, jak np. w Indiach i niektórych krajach Trzeciego Świata. Z drugiej strony w ostatnim dziesięcioleciu obserwuje się w rozwiniętych krajach kapitalistycznych, o znacznie węższym zakresie interwencjonizmu ekonomicznego, wyraźne tendencje do ograniczania zakresu tego interwencjonizmu zgodnie z dominującymi trendami do deregulacji i deetatyzacji w teorii ekonomii”³².

W polskich warunkach transformacja gospodarki w kierunku rynku opierała się na przyjętej koncepcji liberalnego państwa kapitalistycznego, które charakteryzuje się następującymi właściwościami:

³⁰ U. Lorenowicz, *Możliwość wykorzystania modelu państwa opiekuńczego oraz społecznej gospodarki rynkowej w okresie transformacji*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, nr 476, Kraków 1996, s. 99.

³¹ Szeroką analizę różnic w poglądach kierunków ekonomicznych na sprawę zakresu ingerencji państwa prezentuje A. Wojtyła, *Nowoczesne państwo kapitalistyczne. Teoria i praktyka*, PWN, Warszawa 1990.

³² M.G. Woźniak, *Kierowanie...*, op. cit., s. 122.

- przewagą różnego rodzaju przedsiębiorstw prywatnych,
- istnieniem konkurencji,
- otwarciem gospodarki na świat zewnętrzny,
- mocną i wymienialną walutą krajową,
- zapewnieniem przez państwo stabilnych ram działania dla przedsiębiorstw³³.

Transformacja systemowa polskiej gospodarki została przeprowadzona z zastosowaniem radykalnej strategii polityki gospodarczej, której szczegółowe rozwiązania zostały zawarte w Rządowym Programie Stabilizacyjnym i Przekształceń Własnościowych, zwanym w publicystyce Programem Balcerowicza³⁴. W najogólniejszym ujęciu strategia ta zakładała dwuetapowe przejście do gospodarki rynkowej. W pierwszej fazie przewidywano wzrost urynkwienia, który był skutkiem polityki liberalizacji mikroekonomicznej i stabilizacji makroekonomicznej. Przyjęto także radykalne ograniczenie roli państwa w gospodarce. W drugim etapie następowało umocnienie dokonań obu typów polityki. Jednej i drugiej fazie towarzyszył cel główny, czyli gruntowna przebudowa instytucjonalna. Duże znaczenie w tym zakresie przypisywano prywatyzacji, która miała decydować o powodzeniu procesu transformacji systemowej. „Strategia transformacji, wprowadzona w Polsce w 1990 r. i kontynuowana w 1991 r., traktowała bowiem sektor prywatny jako podstawowy środek restrukturyzacji gospodarki”³⁵.

Do realizacji koncepcji liberalnego państwa kapitalistycznego niezbędne stało się uruchomienie procesu deregulacji, znoszącej powiązania pionowe, a następnie inicjowanie przez państwo sprawnych rynków³⁶. Deregulacja gospodarki postsocjalistycznej oznacza liberalizację na rynku towarów i usług, gospodarowania zasobami pracy, a także na rynkach finansowych i w sferze przepływów kapitałowych. W zakresie rynków finansowych wiąże się z zapewnieniem swobody wejścia na te rynki, komercjalizacją systemu bankowego, swobodą emisji akcji, obligacji i obrotu wszelkimi papierami wartościowymi oraz uruchomieniem rynkowych mechanizmów wyceny kredytów bankowych oraz aktywów i pasywów podmiotów gospodarczych³⁷. Wykreowanie rynku finansowego, stanowiącego fundamentalny element ładu rynkowego, miało zasadnicze znaczenie dla dalszego przebiegu procesu transformacji. Jego rola musiała się sprowadzać do mobilizacji środków finansowych na dostosowanie różnych sektorów gospodarki. W ten sposób powinien on ułatwiać znaczną i konieczną realokację zasobów. Otwieranie gospodarki na świat musiało się bowiem wiązać z przemieszczaniem na wielką skalę pracy i kapitału z upadających do dynamicznie rozwijających się segmentów gospodarki³⁸.

³³ L. Balcerowicz, 800 dni. *Szok kontrolowany*, Polska Oficyna Wydawnicza „BAW”, Warszawa 1992, s. 139.

³⁴ Program Balcerowicza przewidywał zasadnicze przyspieszenie procesu reform systemowych i nadanie im charakteru kompleksowego, którego efektem miało być stworzenie sprawnie funkcjonującego systemu rynkowego. Do zmian systemowych można zaliczyć swobodę kształtowania cen, likwidację reglamentacji i pośrednictwa państwa w handlu zagranicznym, otwarcie gospodarki na świat przez wprowadzenie tzw. wewnętrznej wymienialności złotego i liberalizacji obrotu z zagranicą, reformy systemu bankowego oraz zasad polityki pieniężno-kredytowej.

³⁵ E. Okoń-Horodyńska (red.), *Instytucjonalne podejście w analizie procesów społeczno-gospodarczych i politycznych w Polsce*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 1996, s. 53.

³⁶ M.G. Woźniak, *Kierowanie...*, op. cit., s. 7.

³⁷ Ibidem, s. 40.

³⁸ Zobacz szerzej U. Płowiec, *Rady i ostrzeżenia Banku Światowego dla Polski*, „Nowe Życie Gospodarcze”, 1998, nr 6.

W pierwszej fazie transformacji gospodarczej w Polsce zjawiskiem, które występowało na dużą skalę, była atomizacja i dezintegracja przedsiębiorstw. „Nowe warunki gospodarcze, pozwalające na podejmowanie suwerennych decyzji przedsiębiorstw, kierujących się zasadą wolnej konkurencji, spowodowały zwrot strategiczny w zachowaniu przedsiębiorstw, dążących do poprawy swojej pozycji konkurencyjnej oraz dalszego rozwoju poprzez wzrost wewnętrzny”³⁹. Procesy fuzji i przejęć stanowią nowy rodzaj zjawisk, jakie pojawiły się w polskiej gospodarce podlegającej procesowi transformacji w kierunku gospodarki rynkowej.

Zjawisko globalizacji zarówno w odniesieniu do gospodarek rozwiniętych, jak i transformujących się wiąże się także z integracją i scalaniem sił w skali międzynarodowej rynków oraz przedsiębiorstw, a także zacieśnianiem współpracy pomiędzy państwami. W kontekście procesów zachodzących we współczesnym świecie integrację można traktować jako dopełnienie lub zharmonizowanie dziedzin życia i działalności gospodarczej oraz tworzenie instytucji współdziałania. Procesy integracji i globalizacji nie są tożsame, choć wzajemnie oddziałują na siebie.

Integrację ekonomiczną można określić jako proces polegający na scalaniu gospodarek narodowych poszczególnych krajów i tworzeniu z nich jednego organizmu gospodarczego. Następuje on poprzez usuwanie ograniczeń w przepływie towarów i czynników wytwórczych oraz tworzenia podobnych warunków konkurencji⁴⁰. Procesami integracyjnymi określa się też „powstawanie więzi instytucjonalnych między grupą gospodarek narodowych, najczęściej ulokowanych w jednym regionie geograficznym, którą można wyodrębnić z jej otoczenia międzynarodowego”⁴¹. Integracja w sferze gospodarczej przebiega wraz ze znoszeniem barier ekonomicznych we wzajemnych kontaktach, powiązaniem gospodarek narodowych oraz dostosowywaniem struktur gospodarki, procesów produkcji i dystrybucji, polityki ekonomicznej i systemów prawnych. Procesy integracyjne mają na celu zbudowanie sprawnej struktury ekonomicznej całego obszaru, która będzie funkcjonowała efektywniej i bardziej konkurencyjnie w stosunku do otoczenia zewnętrznego.

Uważa się, że przez udział w nasilających się w ostatnich latach procesach integracyjnych⁴² poszczególne kraje chcą poprawić swoją sytuację gospodarczą, świat bowiem jest w większości zbiorowiskiem małych i średnich państw, którym ograniczony rynek wewnętrzny oraz dostęp do kapitału utrudnia rozwój ekonomiczny i nie zapewnia koniecznej siły do przeciwstawienia się największym potęgom gospodarczym. Przez uczestnictwo w regionalnych ugrupowaniach poszczególne kraje starają się poprawić swą siłę przetargową i konkurencyjność wobec innych państw.

³⁹ W. Frąckowiak (red.), *Fuzje i przejęcia przedsiębiorstw*, PWE, Warszawa 1998, s. 7 i nast.

⁴⁰ A. Marszałek (red.), *Integracja europejska*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997, s. 42-45.

⁴¹ M. Lubiński, *Proces integrowania się ze wspólnotami europejskimi jako czynnik wzrostu międzynarodowej konkurencyjności polskiej gospodarki*, w: Raport końcowy. Studia nad konkurencyjnością, nr 40, Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych, Warszawa 1995, s. 76.

⁴² W latach 1990-1997 powstało 57 nowych regionalnych ugrupowań gospodarczych i porozumień handlowych. Zobacz szerzej H. Zielińska-Głębocka, *Wprowadzenie do ekonomii międzynarodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1997, s. 229; A. Gwiazda, *Globalizacja i regionalizacja gospodarki światowej*, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń 1998, s. 77.